
JÓKAI IDŐSZERŰSÉGE

IV. rész

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Jókai Mór (1825–1904), nemzeti irodalmunk központi alakjának megítélése az irodalomtudományban indokolatlanul negatív. Jókai életművének lefokozása a tudományban jórészt előítéleteken nyugszik. Ez az előítéletes felfogás a tudomány területéről leszivárgott a közoktatásba. Jókai háttérbe szorult a Nemzeti alaptantervben, és az érettségi tételek közül is kimaradhat. A tanulmány célja ezen előítéletek cáfolása, bemutatva Jókai írásművészetének értékeit a következő témákban: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.

ANNA ADAMIK JÁSZÓ: JÓKAI'S MODERNITY. PART IV.

Mór Jókai (1825–1904), who is a central figure of Hungarian literature is gratuitously underestimated in literary science. The degradation of his lifework in literary science rests on prejudices. This kind of degradation of literary science gradually infiltrated public education. Jókai is relegated to the background in the National Curriculum, and can be omitted from the examination for GCE. The aim of this study is to refute the prejudice, describing the worth of his literary work in the following topics: 1. question romantics and realism, 2. Hungarian history in his romans and short stories, 3. rhetorical education, 4. as a master of style, 5. his image of society and generally received opinions of him.

Nagyon fáj Jókai lefokozása a Nemzeti Alaptantervben (Nat). Sért mint egyént, mert kizárják egyik kedves szerzőmet, sért, mint közösségi embert, mert megfosztják a fiatalságot nemzeti múltunk nagy krónikásától. Előítéletek alapján. Az előítéletek pedig több helyről is származnak. Elsősorban „felsőbb körökből”, a „tudomány”

1 Adamikné Jászó Anna, egyetemi tanár, prof. emerita, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Mai Magyar Nyelv Tanszék, Budapest

fellegvárából, azután lassan-lassan leszivárogtak az „alsóbb körökbe”, a tanártársadalomba. Ezekkel az előítéletekkel szeretnék most leszámolni, abban a reményben, hogy talán meg lehet fordítani a közzélekedést.

Jókaival manapság nem sokan foglalkoznak az irodalomtörténeti berkekben. Igaz, az utóbbi évtizedben némiképp változott a helyzet, de ez a változás nem tükröződik sem a tantervben, sem az érettségi követelményekben.

A következő kérdéseket szeretném tárgyalni: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.²

5. TÁRSADALOMKÉPE ÉS ÁLTALÁNOS MEGÍTÉLÉSE

Kielégítette a nemzet hiúságát, takargatta önismeretének hiányát?

„Jókai korabeli hatásának titka abban is keresendő, hogy teljes mértékben azonosulni tudott saját osztályával és olvasóközönségével. Nem annyira formálni, mint inkább csak kifejezni, szolgálni kívánta nemzetét és osztályát. Ábrándos illúziókba ringatta az embereket. Eltúlozta nemzeti erényeinket, hibáink fölött szemet hunyt. Kielégítette a nemzet hiúságát, takargatta önismeretének hiányát. Életművében mégis megfigyelhető bizonyos szemléletváltozás: a korai regények főnemesi hőseinek helyére köznemesi alakok lépnek, s a költő, a tudós, a vállalkozó, a mérnök válik ideállá.” (Mohácsy Károly: *(Színes) Irodalom a középiskolák 10. évfolyama számára*, Krónika Nova, 280).

Ismétlem: ez a summázat annyira felháborító, igazságtalan, hamis, hogy nem lehet szó nélkül hagyni.

Alapvetően sértő: Hiú a nemzet? Nincs önismerete? Mindennel meg lehet etetni? Ilyenek vagyunk?

Van a szövegben egy rejtett gondolat (pragmatikai szempontból: implikátúra): megfigyelhető regényeiben bizonyos szemléletváltozás, vagyis a főnemesi alakok helyébe köznemesi alakok kerülnek. Tehát az ábrándok kergetése, a nemzeti erények eltúlzása, a hibák takargatása stb. a főnemesi alakok ábrázolásának köszönhető. A főnemes csak rossz lehet, a köznemes a jó, a radikalizálódás a jó.

Mindez felidézi a „régis szép, osztályharcos időket”. A hatvanas években járunk. Eszembe jut egy irodalmi szemináriumunk, ahol is az egyik csoporttársunk erős hittel kifejtette, hogy Tolsztoj rossz író, mert gróf. Vajon hol hallott ilyesmit? Mit jelent az, hogy „Nem annyira formálni ... kívánta nemzetét”? Csak nem a szocialista

2 A tanulmány első része, mely az első két témát tárgyalja – a romantika és a realizmus, továbbá történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben – a *Könyv és Nevelés* 2015. évi második számában, a 72–88. oldalon olvasható. A tanulmány második része – mely Jókai retorikai műveltségét tárja föl – a folyóirat harmadik számában, a 43–62. oldalon olvasható. A tanulmány harmadik része – mely Jókai stílusművészetét tárgyalja – a 2015. évi negyedik számában, a 9–33. oldalon található.

realizmus alapján áll a tankönyvszerző: az író nemcsak bírál, hanem utat mutat (mint szegény Gorkij parancsra írt művében, *Az anyában*).

A bekezdés első négy mondata hazugság.

Kérdezem: hogyan túlozta el nemzeti erényeinket? Nem létezett Széchenyi, Kossuth, Wesselényi és hozzájuk hasonló ezer és ezer ember? Nem voltak olyan hőseink, mint a Baradlayak? Nekünk nincsenek nemzeti erényeink?

Kérdezem: milyen hibáink felett hunyt szemet Jókai, amikor regények során át fő témája a széthúzás és az árulás volt? Hosszasan írtam erről, kezdve *A varchonitákkal*, akik nem ismerték még az árulás fogalmát, szavuk sem volt rá. Rettenetes az a pártharc és felelőtlenség, amely az *Erdély aranykorában* tárul elénk. Két mozgalmas regénynek, a *Szeretve mind a vérpadig*-nak és *A löcsei fehér asszonynak* pedig fő témája az árulás, nem is beszélve arról, hogy könyörtelenül megmutatja a kuruc-labanc ellentétnek a zűrzavaros körülményeit. A *Fráter György* arról a közömbösségről szól, amely nem ismeri fel a vészhelyzetet, s azt az egyetlen embert, aki meg akarja menteni az országot, meggyilkoltatják. Kései regénye Jókainak, figyelmeztetésnek is felfogható. Nem tudom, miféle illúziókban ringatózik az, aki elolvassa egy későbbi regényében, a *Fekete gyémántokban* a körmönfont tőzsdei manipulációkat, az olyan aljasságokat, amelyek a nőt is a manőverek eszközévé akarják tenni (Evila „felhasználásáról” van szó). Pontosan az önismeretet akarta felébreszteni múltunkkal foglalkozó regényeivel. Elgondolkozhatunk azon, hogy mi vezetett Mohácshoz, a Rákóczi-szabadságharc elvesztéséhez, az 1848–49-es szabadságharc bukásához, az új iparosodás ellentmondásaihoz. Az Ocskay-történet végén azt írja Jókai, hogy ezek „lélekfájdító idők” voltak, írta mindezt az igazi lélekfájdító időkben, az osztrák elnyomás idején. Ezek volnának az ábrándos illúziók?

Jókai üzenete világosan az, hogy vannak erényeink és vannak hibáink; erényeink megerősíthetnek bennünket, hibáink végveszélybe sodorhatnak.

Mit értett azon a tankönyvszerző, hogy Jókai azonosult osztályával és kiszolgálta azt? A köznemességet? Nézzük meg alaposabban ezt a kiszolgálást.

A *kiskirályok* című satirikus regényében kiábrándító képet fest a reformkori nemességről és a legáltalánosabb tevékenységeikről: a lakomák ivászzattal és kártyapartikkal, valamint a vadászat, ezenkívül a verekedések, a vég nélküli pereskedések, az elfogult őskutatás. A főszereplő Thonuzoba leszármazottjának tartja magát. Igaz, hogy latin mondatokat kevernek beszédükbe, tudnak annyit a világnyelveken, amennyi szükséges, de mégiscsak félműveltek. (Jókai nyelvi humora frenetikus, ahogy kifigurázza a népetimológias szóhasználatot, a nyelvi bakikat, a szereplők beszélő neve is szellemes.)

A főszereplő tizenkét éves fia a következőképpen foglalja össze ismereteit akkori világról: „Én úgy tudom, hogy az egész föld a mienk, a parasztok csak dolgoznak rajta; mikor aratás van, nekünk behordják a kész gabonát; mikor szüret van, behozzák a bort; a kendert szépen meggerebenyezik s még azután télen fel is fonják a béresházban; mink csak nyálazót adunk neki hozzá. Hogy egy esztendőben elveri a jég a szőlőt, a másik esztendőben tartozik a paraszt a dupla dézsmát adni. A parasztnak kötelessége ötvenkét napig ingyen dolgozni, marhájával együtt; mikor

vadászni akarunk, kötelessége a parasztnak hajtani. Kötelessége a parasztnak az erdőn fát vágni, hazahordani; kötelessége nádat vágni, utat csinálni. Oh, tudok én mindent. A parasztnak csak kötelessége van, mi vagyunk az ő urai. [...] A nemesembert nem szabad se elfogni, se megveretni, akármit vétett; a parasztot mi ítéljük el, mi csapatjuk meg. [...] Nekünk pallosjogunk van. Az akasztófa is a mienk a határban, s arra csak parasztot szokás felakasztani, ha lovat lop. [...] Nem félünk ám senkitől. Aztán a császárnak sem adunk katonát; oda is a parasztot viszik el.” Most már nem tudjuk megkérdezni az akkori köznemességet, hogy hízelgett-e nekik a Jókai által lefestett kép, mennyire legyezgette hiúságukat, mennyire takargatta önismeretüket. Erősen kétlem. Azért az igazsághoz tartozik, hogy Jókai kedves humorba burkolja a kiábrándító közállapotok rajzát, de a kritika kemény marad.

A köznemesség és a hivatali apparátus kritikája a legkeményebb a *Rab Ráby*ban. Ezt a regényét az irodalomkritika a legjobb magyar történelmi regénynek tartotta, többek között Sótér István is. Ráby Mátyás történelmi személy volt, II. József bizalmas embere és reformjainak lelkes híve. A nemeseknek kiszolgáltatót szentendrei parasztnak akar igazságot szolgáltatni, eltulajdonított pénzüket felkutatni és visszaszolgáltatni. A vármegyei urak összezárnak, orcátlanul hamis vádak alapján börtönbe vetik Rábyt, s hiába értesíti többször is a császárt, a császár sem tudja kiszabadítani (befalazzák Ráby börtönajtáját, úgyhogy nem is találja, pedig többször is elmegy mellette). Jókai soha nem fest egyoldalú képet: kiderül, hogy a nemesség ősi jogait védi a császárral szemben, fontosabbnak tartják a haza védelmét, mint a császár népboldogító eszméit. Ezért szövetkeznek a felvilágosult és az elmaradott nemesek a közös ellenséggel szemben. Persze a nép kimarad ebből a szövetségből. Rettenetesen ellentmondásos a helyzet, s ezek az ellentmondások és viselkedések a mai olvasó számára hallatlanul érdekesek és tanulságosak.

A *szegénység útja* című satirikus kisregénye arról szól, hogyan tékozolja el a gazdag Darkaváry Lőrinc tehetségét, vagyonát 1844 táján, amikor a pozsonyi reformországygyűlésen szolgálhatná hazáját. Még képviselőse előtt alispán akar lenni, a választás leírása egyszerűen visszataszító. Csak egy rövid részletet idézek, amelyben az előkészületekről van szó (ismerős motívumokkal):

„A Darkaváron tartott előértekezletben a vörös toll pártja elkészíti az új tisztviselői kar lajstromát; mely azon esetben, ha a vörös toll győz, a mostaninak helyébe fog lépni. Az alispántól elkezdve, le az utolsó esküdtig, mindenki kilöketik, aki nem a vörös tollhoz tartozik. Régi érdem, szorgalom, gyakorlottság nem véd meg senkit. Van fiatal erő elég, s aztán „akinek az Isten hivatalt ad, észt is ad hozzá”. Kivételt képeznek az öregek közül csak azok, kik föltétlenül csatlakoznak a vörös tollas párthoz. Mikor aztán az új tisztviselői kar meg van állapítva, következik a párt diadalra jutására szükséges költségvetés. [...] És kezdődik a dolgozás. Legelőször is a hivatalában senki sem dolgozik semmit. Minden ember megy faluzni, kapacitálni, s dolgozza a közvéleményt. [...] Végre el kell híresztelni, hogy ha a fehér toll győz, minden nemes kétszer annyi adót fog fizetni, mint a paraszt. Ezt megértik. Azután következik a saját magunk megerősítése.” Stb. Stb. (12)

A főispán sem örülhetett a róla festett képnek. Bécsben és Párizsban lakik, „vármegyéjét csak minden három évben egyszer látja, amikor tisztújításra lejön. Olyankor aztán elolvassa az eléje tett papírról a titkárja által készített beszédet s kimondja a megyegyűlés határozatait, miket a főjegyző ír le számára – latinul. Hanem most ez a terhes hivatal még egy új feladattal lett megnehezítve. Az ország rendei Pozsonyban azt a törvényt hozták, hogy ezentúl Magyarországon ne a latin, hanem a magyar nyelv legyen a hivatalos. Már most a főispán úrnak is magyar beszédet kell felolvasni és magyar határozatokat kimondani. Hiszen érti ő a nyelvet egy kicsit, de furcsául ejti ki nagyon.” (27) Tehát 1844-ben járunk. Böven benne vagyunk a reformkori küzdelmekben, Szentirmay Rudolf és Kárpáthy Zoltán korában. A regényekben feltáruló világ összetett, mint a valóság. A felsoroltak az érem egyik oldalát képezik. Természetesen van regényeiben példát mutató, művelt, erkölcsös köznemes, a reformmozgalmak motorja, az *És mégis mozog a föld* hősei, a földmérő mérnök *A kiskirályok*ban és még sokan mások.

Menjünk tovább. „Életművében mégis megfigyelhető bizonyos szemléletváltozás: a korai regények főnemesi hőseinek helyére köznemesi alakok lépnek, s a költő, a tudós, a vállalkozó, a mérnök válik ideállá.” Természetesen korai regényeiben is vannak köznemesi szereplők. Berend Iván valóban ideális ember, nagy tudású, józan gondolkodású, minden nehézséget legyőz, sikeres vállalkozó. De ott van mellette a volt osztálytárs, Kaulmann Félix, „azonos alomból”, aki lelkiismeretlen szélhámos. Főnemesi szereplők ebben a regényben is vannak. És milyen ember Tímár Mihály? A teljességgel lelkiismeretlen Kaulmann Félixszel szemben vannak lelki vívódásai; összetett jellem, alapvetően szerencsétlen, de ideálnak nem mondható:

Timárnak sikerült már meglopnia az egész világot.

Ellopta Timéától apja millióját, azután ellopta tőle szíve férfiideálját, végre ellopta tőle hitvesi hűségét.

Ellopta Noémitől szíve szerelmét, női gyöngédségét, ellopta őt magát egészen.

Ellopta Teréza bizalmát, az embergyűlölő utolsó hitét az egyetlen igaz emberben, *ellopta* tőle a senki szigetét, hogy azt megint visszaadja neki, s azzal ellopja háladatosságát.

Ellopta Krisztyán Tódortól az egész óvilágot, száműzve őt ravaszul a másik hemisphaeriumra.

Ellopta Athalie-től apját, anyját, házát, vőlegényét, égi, földi üdvösségét.

Ellopta Kacsukától a boldoggá léétel reményét.

Lopta a tiszteletet, mellyel az egész ismerős világ környezé; a szegény könnyeit, az árva gyermekek kézcsókjait, a királytól az érdemrendet, ez mind lopott jószág volt. *Lopta* a csempészekről a titoktartó hűségét, a tolvajokat meglopta!

Meglopta az Istent magát, lelopott tőle az égből egy kis angyalt.

A lelke sem volt már az övé: azt is elzalogosította már a holdnak, ezt is megcsalta vele: nem adta át, amit ígért. *Meglopta* a holdat! (*Az arany ember* II/114–115)

Jókai jellemei sem függenek társadalmi, nemzeti hovatarozásuktól: vannak közöttük tiszteletreméltó és megvetendő főurak, tiszteletreméltó és megvetendő köznemesek, közemberek; még rokonszenves török harcos is (Feriz bég, *Törökvilág Magyarországon*), és nemes lelkű osztrák (Palwitz Ottó, *A kőszívű ember fiai*).

Összetett és bonyolult jellemeket fest. Igaza van Szajbély Mihálynak: „A jó és rossz dualizmusa ugyan ismét előtérbe került, de nem szakított azzal a szabadságharc utáni novelláiban kialakított szemléletmóddal, mely a rosszat nem azonosította az ellenséggel, a jót a magyarokkal, sőt észrevette most már, hogy esetenként ugyanaz a személy sem áll egyértelműen a jó vagy a rossz oldalán. S ami talán még fontosabb, a jó sohasem kerül ki győztesként a küzdelmekből, s végső soron nem marad számára más vigasz, mint a világtól való elvonulás, a sziget-lét utópiája; ez a motívum most már végigkíséri Jókai egész írói pályáját.” (Jókai Mór. Kalligram 2010, 126) Később így jellemzi Szajbély az Erdély aranykora szereplőit: „A fejedelem alapvetően becsületes ember, de befolyásolható, hiú és iszákos. Bánfi tisztán látó politikus, de nem tud ellenállni ösztöneinek, és házasságtörést követ el. Béldi ugyancsak nagy formátumú államférfi, de nem képes legyőzni önmagában a sértett férjet, akinek orvul csókot loptak a feleségétől... Különösen bonyolult eset Telekié. Nem vitás, hogy jót akar, de nem riad vissza attól, hogy akaratát akár nemtelen módon (mások gyengéit kihasználó celszövés) juttassa érvényre. Mindig szem előtt tartja saját érvényesülését, mégsem célja, hanem célja elérésére választott eszközei helyezik a rossz oldalra.” (uo. 132) A magyartanároknak el kellene olvasniuk Szajbély monográfiáját, s meg fog változni az a sablonos kép Jókairól, amelyet szorgalmasan kialakított egyrészt az irodalomkritika, másrészt a tankönyvírás.

Kiegészítésképpen megjegyzem, hogy nagyszerű lélekrajzot olvashatunk *A mi lengyelünk*-ben is. A történet szomorú: Komárom feladásának részleteit, Klapka és a várban tartózkodók nehéz helyzetét írja le benne Jókai. Az egyik huszárezred tiltakozik a feladás ellen, megtagadja a parancsot. Ilyen esetben a hadbírósnak halálos ítéletet kell hoznia. Klapka ezt tizedelésre változtatja. Tizenöt ártatlant végeznek ki, mindegyik más jellem, másként viselkedik az utolsó pillanatban. Rettenetes olvasni – de lélekrajz (egyébként nem tudom, milyen ábrándokba ringatta ezzel olvasóit Jókai, milyen hibákat leplezett).

Ne felejtjük el, hogy Jókai lapszerkesztő és újságíró is volt, s politikus, parlamenti szónok. Benne volt a „dolgok sűrűjében.” Kevesen tudják, hogy ő vitte el Rózsa Sándornak a szabadságlevelet Kossuth megbízásából (leírja *A lélekidomárban*). Részt vett a kiegyezést előkészítő szűk bizottság munkájában. Jól ismerte a társadalmi viszonyokat. Tanulságos mindaz, amit a cenzúráról ír. (*A történelmi tarokkparti* címet viselő kötetben adták ki a cenzúráról szóló visszaemlékezéseit.) Folyamatosan kellett harcolnia a cenzúrával, a hatvanas évek elején még börtönben is ült szókimondása miatt. Nagyon benne élt a valóságban, sokat tudott a választásokról, a tőzsdei és banki ügyletekről, a politikáról. Átélt nemzeti múltunk minden eseményét, ne felejtjük el, hogy könyvet írt *A magyar nemzet története* címen (rokonszenves, dátumok nélküli történelem, emberi cselekedetek és jellemek rajzával, miért nem adjuk tanítványaink kezébe?). Ne próbáljuk őt úgy beállítani, mint egy álomvi-

lágban élő hazudozót. (Lenyűgöző, ahogy Jókai a tájakról, a különféle népcsoportokról, szokásokról ír, múlttól, jelenről és jövőről, itthoni és távoli tájakról. Számomra a legérdekesebbek és legélvezetesebbek leírásai, melyek stílusuk miatt élvezetesek.)

Menjünk tovább. Mit jelent az, hogy azonosulni kívánt olvasóközönségével? Kérdezem: az író nem azért ír, hogy elolvassák? Nem akar kommunikálni? Az írás és az olvasás nem kommunikáció? Nem úgy kell írnia, hogy el is olvassák? Hogy érdeklődést keltsen, hogy fenntartsa az érdeklődést? A retorika azt tanítja, hogy a szónoknak tisztelnie kell hallgatóságát; aki nem veszi tekintetbe hallgatósága értékeit, jellemét, hangulatát, lenézi partnereit, bukásra van ítélve. Mindez vonatkozik az íróra is (sőt a tanárra is). Manapság sok író egyáltalán nem érdekli, hogy olvassák-e egyáltalán: írnak, hogy „kifejezzék magukat”, s ebből az attitűdből még esztétikai törvényt is alkotnak. Sőt, amit olvasnak az emberek, ami olvasmányos, az gyanús, az nem művészi. Akár tudatosan, akár nem, ez az „esztétikai” alapállás megbújik a tankönyvi summázatban. Pontosan abban van Jókai jelentősége, hogy olvasóközönséget teremtett, s nemcsak itthon, hanem külföldön is. S olyan totalitás van életművében, ami csak az eposzokban. Méltán említi ezt Szörényi László.

Ne felejtjük el, hogy Jókai Viktória angol királynő kedvenc írója volt, fogadta őt Bismarck, a vaskancellár, s hosszasan elbeszélgetett vele, a párizsi világiállításon külön termet rendeztek be neki, s Zola is felkereste. Magyar író még soha nem örvendett ekkora népszerűségnek és ismertségnek. Talán Mikszáth: Theodore Rooseveltt európai körútja során azért jött Magyarországra, hogy találkozzon Mikszáthtal. Ilyen részleteket nem mesélnék el a tanárok, s elhallgatnak a tankönyvírók (talán nem is ismerik őket, hiszen csak egyetlen Jókai-regényt olvastatnak, ha olvastatnak, s félek, hogy a tanárok is ezt az egyet ismerik). Örülhetünk, hogy van egy ilyen zseniális, világhírű írónk, kultuszát ápolni kellene, nem „fikázni” – hogy ezzel a divatos, de találó diákkifejezéssel éljek.

Összegezésül a következőket mondhatjuk. Jókai romantikus íróként való címkézése, egyoldalú megítélése meglehetősen vitatható – önjellemzése szerint is. Összetettebb annál, hogy bármelyik irányzatba beszuszakoljuk.

Jókai a társadalom minden rétegéről leírta, amit érdemes volt leírni, akár jót, akár rosszat. Hasonlóképpen írt a nemzetiségekről, vallásokról, közeli és távoli népekről, jelenről, múlttól, jövőről.

Jellemei összetettek, nem igaz, hogy csak feketék vagy csak fehérek volnának. Alaposan ismerte a körülményeket, tudása politikusi és hírlapírói tevékenységéből is adódott, sokat forgott különféle emberek között, helyszíni tanulmányokat folytatott. Mély lélekábrázolásra is hajlandó, ha a történet úgy kívánja.

Nagyon is kapcsolódik korához, feltűnő regényeiben az árulás motívuma, foglalkoztatta a „lélekfájdító” időkben s később is.

Retorikai műveltsége áthatja regényei szerkezetét, érvelését, szóhasználatát. A szerkezetről azt állapíthatjuk meg, hogy olykor követi a hatos felépítést; olykor általános tételből indul ki, s azt részletezi. Érvelése gyakran enthümematikus, gyakran él példával, mesterien használja az érvelési toposzokat. Regényeiben sok a

jól szerkesztett beszéd és vita, de sok a beszédparódia is. Ő maga is hatásos, kedvelt szónok volt.

Stílusa minden árnyalatot, regisztert, stíluseszközt ismer és helyén alkalmaz. Jellemző művészetére az alakzatok alkalmazása. És akkor még nem beszéltünk humoráról, iróniájáról (sokan ezért szeretik műveit). Gyakran bújik bele egy sajátos elbeszélő bőrébe és stílusába, legyen az krónikás, hajóstiszt, amerikai magyar kereskedő stb.

Mesterien kezeli az elsődleges szóbeliség ismérveit.

Prózáját a zeneiség jellemzi, vannak olyan elbeszélései és regényrészletei, melyek költemények prózában. A zeneiséget elsősorban a ritmikus alakzatok biztosítják. A ritmus szervező erejét követi, mint a régi énekmondók.

Fantáziáművei – a divatos *fantasy* minősítésre gondolok – olvasmányosak, érdeemes volna őket megfilmesíteni (jobbak volnának, mint a televízió mai historizáló szörnyűségkínálata).

Életművét az a teljesség jellemzi, ami az eposzok sajátja, bátran állíthatjuk, hogy életműve egy nemzeti eposz a maga teljességében. Jókai az a prózában, ami Vörösmarty a költészetben.

Jókai 1900-ban *Vörösmarty apánk* címen gyönyörűszip visszaemlékezést írt a *Szózat* költőjéről. Most csak azt a bekezdést idézem, amely rávilágít Jókai eszmevilágára: „Mint a pünkösdnapi égből szálló tüzes nyelvek lángja, úgy hatott az én lelkemre a költők apjának minden versszaka. Hasztalan igyekezett a hatást gyöngíteni az én keresztapám, öreg Varjú János azzal a gúnyos kérdésével: 'Ugyan, édes öcsém, mutass nekem egy embert, akinek a keble keserűségében megszakadt a honért.' Nekem e naptól kezdve ez lett az evangéliumom, s később Vörösmarty világa az egész szellemvilágom.” (*A történelmi tarokkparti* 102)

1901-ben egy visszaemlékezésében ezt írja: „Harmincöt esztendő múlva! Hisz ez még embernyi embernek is nagy idő. Szürkül a szakállunk! De hát még egy hírlapnak? Hogy akar egy magyar újságlap még harmincöt esztendő múlva is élni? És íme, a harmincöt év letelt, és én még mindig főszerkesztője vagyok annak a lapnak, mely ma is, mint akkor, segít építeni a hangyamunkát a nemzeti lét és szabadelvűség nagy gúlájának emeléséhez.” (*A történelmi tarokkparti* 129) Némi magyarázat: harmincöt esztendővel azelőtt „Az országgyűlés egy hatvanhét tagból álló bizottságot választott meg, melynek feladata volt az alkotmány alapszervezése. Engem is beválasztottak a bizottságba” – írja Jókai. Azt a határozatot hozták, hogy a tárgyalások anyagát harmincöt év múlva lehet közölni, ez az idő letelt, így Jókai közölhette akkori jegyzeteit, melyek fontos kordokumentumok a kiegyezést előkészítő tárgyalásokról. Ezt a részt csak azért idézem, hogy rámutassak arra, hogy Jókai politikai szempontból is fontos tényező volt az ország életében. Nemcsak 1848. március 15-én, a szabadságharc idején, de az évszázad második felében is. 1848-as elveit sosem tagadta meg.

IRODALOM

- Adamik Tamás (főszerk.) (2010): *Retorikai lexikon*. Kalligram, Pozsony.
- Adamik Tamás és Gonda Attila (2009): Quintilianus a testbeszédről. In: A. Jászó Anna (szerk.) *A testbeszéd és a szónoklat*. Trezor, Budapest. 31-42.
- Barthes, Roland (1997): A régi retorika. In: *Az irodalom elméletei III*. Jelenkor, Pécs (eredetileg: 1970).
- Bolonyai Gábor (2001): *Antik szónoki gyakorlatok*. Typotex, Budapest.
- Fried István (2003): *Öreg Jókai, nem vén Jókai*. Ister Szolgáltató, Kereskedelmi és Kiadó Kft., Budapest.
- Fried István (2005): Jókai és a világirodalom. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán szerk. „Mester Jókai”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció, Budapest.
- Jókai Mór (1998): Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Fábri Anna. Új Mandátum, Budapest.
- Golden, L. James, Berquist, F. Goodwin és Coleman, E. William (1983): *The rhetoric of western thought*. Kendall/Hunt, Dubuque (Iowa).
- Hansági Ágnes és Hermann Zoltán (szerk.) (2005): „Mester Jókai” *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció, Budapest.
- Mikszáth Kálmán (1997): *Jókai Mór élete és kora*. Unikornis, Budapest (eredetileg: 1907).
- Nagy Miklós (1975): *Jókai Mór. Arcok és vallomások*. Szépirodalmi, Budapest.
- Névy László (1894): *Jókai Mór. Ötvenéves írói jubileumára*. Petőfi-Társaság, Athenaeum, Budapest.
- Perelman, Chaïm (1982): *The realm of rhetoric*. Notre Dame (Indiana), University of Notre Dame Press, London (eredetileg: 1977).
- Szajbély Mihály (2010): *Jókai Mór*. Kalligram, Pozsony.
- Szilasi László (2000): A selyemgubó és a „bonczoló kés”. Pompeji Alapítvány, Osiris, Szeged–Budapest.
- Wardhaugh, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest.

